ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING AXLOQIY QARASHLARI

Samatov Xurshid Ulmasjonovich
Samarqand davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Nabiyeva Shabbona Rustam qizi
SamDPI Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning axloqiy qarashlari, insoniy fazilatlar, vafo, sadoqat, adolat, ezgulik va ma’naviy kamolot haqidagi fikrlari tahlil qilinadi. Boburning “Boburnoma” asari va she’riy merosi asosida uning inson xarakteri, axloqiy mas’uliyat hamda jamiyatdagi munosabatlarga doir qarashlari yoritiladi. Shuningdek, mutafakkir shaxsiga boshqa olimlar va jamoat arboblari tomonidan berilgan baholar tahlil qilinib, uning merosining yosh avlod ma’naviy tarbiyasidagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, axloq, axloqiy tarbiya, vafo, sadoqat, adolat, ezgulik, insonparvarlik, “Boburnoma”, ma’naviyat.

Аннотация. В статье анализируются нравственные взгляды Захириддина Мухаммада Бабура, его представления о человеческих добродетелях, верности, преданности, справедливости, добре и духовном совершенствовании. На основе произведения «Бабур-наме» и поэтического наследия автора рассматриваются его взгляды на человеческий характер, нравственную ответственность и общественные отношения. Также анализируются оценки личности Бабура, данные учёными и государственными деятелями, и раскрывается значение его наследия в духовно-нравственном воспитании молодого поколения.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, нравственность, нравственное воспитание, верность, преданность, справедливость, добро, гуманизм, «Бабур-наме», духовность.

Abstract. This article examines the ethical views of Zahiriddin Muhammad Babur, focusing on human virtues, loyalty, fidelity, justice, goodness, and moral development. Drawing on the *Baburnama* and Babur's poetic legacy, it explores his understanding of human character, moral responsibility, and social relationships. The article also examines assessments of Babur by scholars and public figures and discusses the significance of his legacy in the moral education of younger generations.

Keywords: Zahiriddin Muhammad Babur, ethics, moral education, loyalty, fidelity, justice, goodness, humanism, *Baburnama*, spirituality.

Kirish

O‘zbek mumtoz adabiyoti va ma’naviy tafakkuri tarixida Zahiriddin Muhammad Bobur alohida o‘rin egallaydi. U shoir, tarixchi, davlat arbobi va sarkarda sifatida o‘z davrining siyosiy, ijtimoiy hamda madaniy hayotida muhim iz qoldirgan. Boburning 1483–1530-yillarda kechgan hayoti va ijodiy faoliyati uning adabiy merosida inson tabiati, jamiyat, davlat boshqaruvi va axloqiy mas’uliyat masalalarining o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasida Bobur merosini o‘rganish va targ‘ib qilish davlat miqyosida ham e’tiborga olingan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi “Buyuk shoir va olim, mashhur davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur tavalludining 540 yilligini keng nishonlash to‘g‘risida”gi qarori Boburning ilmiy va ijodiy merosini chuqur o‘rganish, uning asarlarini keng targ‘ib etish hamda yosh avlodning ma’naviy salohiyatini yuksaltirish masalalariga e’tibor qaratadi [1]. Mazkur qaror Bobur merosini adabiy-

tarixiy jihatdan o‘rganish bilan bir qatorda, uning tarbiyaviy ahamiyatini ham tadqiq etish zarurligini ko‘rsatadi. Boburning axloqiy qarashlarini o‘rganishda uning hayotiy tajribasi, tarixiy voqealarga munosabati va she’riy asarlari muhim manba hisoblanadi. Ayniqsa, “Boburnoma”da turli insonlarning xulq-atvori, fazilatlari va kamchiliklari, she’riy merosida esa vafo, sadoqat, yaxshilik va insoniy munosabatlar masalalari aks etadi. Ushbu maqolaning maqsadi Boburning axloqiy qarashlarini uning asarlari hamda u haqidagi ilmiy fikrlar asosida tahlil qilish va bu qarashlarning bugungi ma’naviy tarbiya uchun ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Asosiy qism

Zahiriddin Muhammad Boburning axloqiy qarashlarini o‘rganishda, avvalo, uning inson va jamiyat haqidagi tasavvurlariga e’tibor qaratish lozim. Bobur maxsus axloqiy risola yaratmagan bo‘lsa-da, uning “Boburnoma” asari va she’riy merosida insoniy fazilatlar, xulq-atvor, sadoqat, yaxshilik va yomonlik masalalariga doir qarashlar mujassam. Shu sababli uning axloqiy dunyoqarashini alohida bir jumla bilan cheklamasdan, turli asarlardagi fikrlar va hayotiy kuzatishlar birligi asosida tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Boburning “Boburnoma” asari XV–XVI asrlardagi Movarounnahr, Afg‘oniston va Hindistonning siyosiy, ijtimoiy hamda madaniy hayotini yorituvchi muhim tarixiy manbadir. Asarda tarixiy voqealar bilan bir qatorda hukmdorlar, amaldorlar, olimlar, shoirlar va boshqa kishilarning faoliyati, xarakteri hamda o‘zaro munosabatlari tasvirlanadi. Boburning insonlar haqidagi mulohazalari uning kuzatuvchanligi va voqealarga baho berish usulini namoyon etadi. Ayrim shaxslarning qobiliyati, ilmga munosabati, saxovati yoki salbiy xatti-harakatlari yoritilar ekan, insonni baholashda uning amaliy faoliyati va xulq-atvori muhim mezon sifatida ko‘rinadi. “Boburnoma”ning axloqiy ahamiyati shundaki, unda insonning ichki fazilatlari tarixiy voqealar va real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘liq holda ko‘rsatiladi. Muallif voqealarni bayon etishda o‘z kuzatishlari va

munosabatlarini ham ifodalaydi. Bu xususiyat asarni shunchaki tarixiy xotiralar majmuasi emas, balki inson xarakterini anglashga yordam beruvchi manbaga ham aylantiradi. Shu bilan birga, Boburning ayrim shaxslarga bergan baholarini o‘sha davrning siyosiy sharoiti va muallifning shaxsiy tajribasi bilan bog‘liq holda tahlil qilish lozim.

Bobur axloqiy qarashlarining yorqin ifodasi uning ruboiylarida ham ko‘zga tashlanadi. Xususan, vafo va jafo, yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi munosabatni ifodalovchi mashhur ruboiysida shunday yozadi:

“Har kimki vafo qilsa, vafo topqusidur,

Har kimki jafo qilsa, jafo topqusidur.

Yaxshi kishi ko‘rmag‘ay yomonlig‘ hargiz,

Har kimki yomon bo‘lsa, jazo topqusidur” [2, 111-b.].

Ushbu ruboiyda axloqiy xatti-harakat va uning oqibati o‘rtasidagi bog‘liqlik asosiy g‘oya sifatida namoyon bo‘ladi. Dastlabki misralarda vafo hamda jafo o‘zaro qarama-qarshi qo‘yilib, insonning boshqalarga munosabati uning axloqiy qiyofasini belgilovchi omil sifatida talqin qilinadi. Keyingi misralarda esa yaxshilik va yomonlikning oqibatlari haqida fikr yuritiladi. Ruboiy mazmunidan kelib chiqadigan xulosa shuki, insonning axloqiy qadri uning so‘zlari bilangina emas, balki boshqalarga qanday munosabatda bo‘lishi bilan ham belgilanadi. Vafo ishonch, sadoqat va mas’uliyatni; jafo esa boshqalarning ishonchini oqlamaslik va ularga ozor yetkazuvchi munosabatni anglatadi. Bobur bu qarama-qarshilik orqali ezgulikni tanlash, insoniy munosabatlarda sadoqatli bo‘lish va o‘z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his etish g‘oyalarini ilgari suradi.

Bobur she’riyatida insoniy munosabatlarning yana bir muhim jihati — yaxshilik qilishga intilishdir. Uning quyidagi misralarida ezgu amalning qadri alohida ta’kidlanadi:

“Bori elga yaxshilig‘ qilg‘ilki, mundin yaxshi yo‘q,

Kim, degaylar dahr aro qoldi falondin yaxshilig‘?” [3; 27-b].

Bu misralarda yaxshilik insonning jamiyat oldidagi ma’naviy burchi sifatida talqin qilinadi. Bobur ezgu amalni faqat shaxsiy manfaat yoki shuhrat orttirish vositasi sifatida emas, balki insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni yaxshilaydigan qadriyat sifatida ko‘rsatadi. Yaxshilikning inson nomini el orasida saqlab qolishi haqidagi mazmun shaxsning haqiqiy qadri uning boshqalarga keltirgan foydasi bilan ham o‘lchanishini anglatadi. Ushbu qarashni zamonaviy ijtimoiy hayot bilan bog‘laganda, insonning jamiyatdagi o‘rni uning moddiy imkoniyatlari yoki egallagan mavqei bilangina belgilanmasligi ayon bo‘ladi. Boshqalarga yordam berish, adolatli munosabatda bo‘lish, ilm va tajribani ulashish, jamoat manfaatini hisobga olish kabi xatti-harakatlar ham insonning ma’naviy qiyofasini namoyon etadi. Bobur she’riyatidagi yaxshilik g‘oyasi shu jihatdan insonparvarlik va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillari bilan uyg‘unlashadi.

Boburning axloqiy qiyofasini chuqurroq anglashda unga boshqa olimlar va jamoat arboblari tomonidan berilgan baholar ham muhimdir. Hindistonning taniqli davlat arbobi Javoharla’l Neru Bobur shaxsiyatiga yuqori baho berib, uni san’at va adabiyotni qadrlagan, keng dunyoqarashli tarixiy shaxs sifatida tavsiflagan. Bobur haqidagi adabiyotlarda Neruning quyidagi fikri keltiriladi: “Bobur dilbar shaxs edi. Uyg‘onish davrining ajoyib sultoni, kuchli, tadbirkor kishi bo‘lib, san’atni, adabiyotni, go‘zallikni sevardi” [4, 4-b.]. Ushbu fikr Bobur shaxsiyatini faqat harbiy yurishlar va siyosiy faoliyat bilan chegaralab baholash mumkin emasligini ko‘rsatadi. Uning san’at va adabiyotga bo‘lgan qiziqishi, ijodiy faoliyati hamda tabiat va inson hayotiga doir kuzatishlari uning ko‘p qirrali shaxs bo‘lganini

namoyon etadi. Shu bilan birga, Neruning bahosi Boburning tarixiy shaxs sifatidagi umumiy tavsifi ekanini, uni Boburning o‘z asarlaridagi axloqiy fikrlardan farqlash kerakligini qayd etish lozim.

Bobur merosini o‘rgangan zamonaviy boburshunoslar Zokirjon Mashrabov va Xolidaxon Shamsiyeva ham uning tarixiy va ma’naviy ahamiyatini ta’kidlaydilar. Ularning Bobur haqidagi fikri ilmiy-amaliy anjuman materiallarida quyidagicha keltirilgan: “Shoh va shoir Bobur hazratlarining orzulari, kurashlari va g‘alabalari biz uchun bebaho ilhom manbai, jasorat va ilm timsolidir” [4, 6-b.]. Bu bahoda Boburning jasorati va ilmga intilishi bir-birini to‘ldiruvchi fazilatlar sifatida namoyon bo‘ladi. Boburning tarixiy merosi uning murakkab sharoitlarda qat’iyat ko‘rsatgani, ijod bilan shug‘ullangani va o‘z kuzatishlarini yozma manbalarda aks ettirganida ham ko‘rinadi. Uning hayot yo‘li va asarlari shaxsiy tajriba, bilim, ijod va mas’uliyatning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish imkonini beradi. Bobur merosining yana bir muhim jihati shundaki, unda insonning fazilatlari ko‘pincha amaliy faoliyati bilan bog‘liq holda yoritiladi. Bu holat axloqni faqat nazariy tushuncha sifatida emas, balki kundalik hayotda namoyon bo‘ladigan xulq-atvor mezoni sifatida anglashga yordam beradi. Insonning so‘zi va amali o‘rtasidagi muvofiqlik, o‘z zimmasidagi vazifalarni bajarishi, boshqalarga munosabati hamda qarorlarining oqibatlarini hisobga olishi uning axloqiy yetukligini belgilovchi omillar hisoblanadi.

Xulosa

Boburning axloqiy qarashlari yosh avlod tarbiyasi uchun ham ahamiyatlidir. Uning vafo, yaxshilik, sadoqat va mas’uliyat haqidagi fikrlarini ta’lim jarayonida tarixiy va adabiy tahlil asosida o‘rganish o‘quvchilarda axloqiy tushunchalarni chuqurroq anglashga yordam beradi. Bunda she’riy misralarni shunchaki yod olish bilan cheklanmay, ularning mazmunini hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lab muhokama qilish muhimdir. Va’daga vafo qilish, boshqalar bilan hurmat asosida munosabatda bo‘lish, umumiy vazifalarni mas’uliyat bilan bajarish va odamlarga ko‘maklashish

kabi holatlar Bobur ilgari surgan axloqiy g‘oyalarning amaliy mazmunini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi “Buyuk shoir va olim, mashhur davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur tavalludining 540 yilligini keng nishonlash to‘g‘risida”gi qarori.

2. Abdazova, G., G‘offorova, N., Muxitdinova, D. Badiiy tarjima olamiga sayohat. 1-kitob. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – 124 b.

3. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Qaro zulfung firoqida: g‘azallar, ruboiylar, tuyuqlar, to‘rtliklar / nashrga tayyorlovchilar S. Badalboyeva, S. Musamedov. — Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2019. — 120 b.

4. Rahmonov. V., Sobirov. A., Shamsiyeva. X. Bobur shunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari va istiqbollari: xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Farg‘ona: Alpha brand, 2026. – 602 b.